

دانش مدیریت

شماره ۶۶ - پائیز ۱۳۸۳

صص ۶۵-۸۴

بررسی عوامل مؤثر در بروز فساد اداری به منظور ارایه الگویی جهت کاهش اثرات آن در روند توسعه جمهوری اسلامی ایران

دکتر بهزاد فرخ سرشت*

چکیده

مسأله اصلی‌ای که تحقیق حاضر در صدد پاسخگویی به آن است، شناسایی عوامل مؤثر در بروز فساد در نظام اداری ایران و چگونگی مقابله با آن است. هدف از این تحقیق دستیابی به شناخت واقعی از ریشه‌ها و علل بروز فساد اداری به منظور فراهم آوردن زمینه کافی جهت ارائه الگوی مناسب با جامعه ایران اسلامی برای کاهش فساد اداری است. روش تحقیق، توصیفی از نوع پیمایشی و روش نمونه‌گیری طبقه‌ای و تصادفی ساده بوده و برای تجزیه و تحلیل آماری از آزمون‌های تحلیل واریانس فریدمن، آزمون علامت زوجی و آزمون دوجمله‌ای و برای کسب اطمینان از پایایی پرسش‌نامه تحقیق از روش آلفا - کرونباخ و همین‌طور اعتبار پرسش‌نامه طراحی شده جهت تحقیق پیمایشی از نقطه نظرات خبرگان استفاده شده است. بدین صورت که با طراحی فرم «تست خبره» ابتدا از توافق صاحب‌نظران و خبرگان با متغیرهای اصلی و فرعی هر یک از متغیرهای اصلی سئوالات اول و دوم تحقیق اطمینان حاصل و سپس سئوالات پرسش‌نامه ارسالی برای جامعه آماری تدوین شده است.

یافته‌های تحقیق شامل رتبه‌بندی متغیرهای مؤثر در بروز فساد اداری و همچنین رتبه‌بندی راه‌کارهای مؤثر در مبارزه با آن به تفکیک، تهیه و ترسیم نگاره روش‌های اتخاذ شده در مبارزه با فساد اداری در کشورهای موفق در این زمینه و وجود رابطه خطی میان عوامل ایجاد فساد اداری و نیز روش‌های مبارزه با آن با روش رگرسیون چندگانه گام به گام بوده است.

در نهایت، مدل مبارزه با فساد اداری مبتنی بر راهبردهای مدیریتی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی - مدنی براساس مبانی نظری و نیز یافته‌های تحقیق ارائه شده است.

واژه‌های کلیدی: نظارت عمومی، نظام اداری، جامعه مدنی، تخلفات اداری، پاسخگویی

---

* عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد نوشهر - چالوس

مقدمه

فساد اداری به عنوان معضلی عمیق گریبانگیر بسیاری از کشورهای در حال توسعه از جمله ایران می‌باشد و وقت و انرژی و امکانات فراوانی را از این کشورها به هدر می‌دهد. بستر و مأمّن فساد اداری، نظام اداری کشور و اداره امور دولتی است.

جمهوری اسلامی ایران وارث یک نظام اداری ناکارآمد و توأم با فساد در دستگاه حکومتی و دولتی و زیر نظام‌های آن بوده است. طبعاً بخشی از این فساد، بازمانده از نظام پیشین و بخشی نیز معلول عملکرد و شرایط گریزناپذیر سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی بوده است.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی و به دلایل متعدد، نظام جمهوری اسلامی و دولت‌های مختلف آن قادر به انجام اصلاحات و تغییرات مثبت لازم جهت شناسایی و مبارزه با عوامل فساد آفرین نگردیده و شرایط جنگ و تحمیل آن به کشور نیز عامل مهم دیگری در تشدید آن پدیده بوده است.

بعد از اتمام جنگ و در زمان بازسازی، دولت به ناچار اولویت را به بازسازی خرابی‌ها داده است. این امر و به طور کلی شرایط دوران بازسازی، ناکارآمدی دستگاه‌های نظارتی، عدم ایفای نقش مناسب نهادهای مدنی در نظارت بر عملکرد نظام اداری، نبود نظام ارزیابی عملکرد، نبود نظام کنترل مدیریت، نارسا بودن شیوه‌ها و روش‌های اداری و قدیمی بودن آن‌ها، مبهم بودن قوانین و مقررات، ناکارآمدی ساختارهای اداری، دخالت بیش از حد دولت در اداره امور اقتصادی و انحصارات دولتی همراه با ضعف تدبیرها، زمینه استفاده از «رانت‌های» خاص برای گروه معدودی از شهروندان را آماده، و دستیابی آن‌ها به ثروت‌های هنگفت و گسترش فساد را فراهم نموده است.

اهمیت و ضرورت موضوع تحقیق

فساد در نظام‌های اداری اغلب کشورها موجب آسیب رسانی جدی به توسعه و پیشرفت شده و در کشورهای در حال توسعه، اهمیت و مهار و کنترل آن کاملاً برای سیاستمداران و مردم آن‌ها واضح و آشکار گردیده است. از این رو، از جهت اهمیت پیامدهای فساد اداری به بخشی از مضار آن پرداخته می‌شود:

- فساد مانع رشد رقابت سالم و باعث عقب راندن تلاش‌ها در جهت کاهش فقر و بی عدالتی اجتماعی می‌شود.

- فساد اداری موجب تضعیف اعتقاد ملت‌ها به توانایی خویش و باعث ناامیدی و سرخوردگی نسبت به آینده‌ای قابل پیش‌بینی می‌شود.
- فساد به افزایش قیمت‌های معاملات منجر شده، توسعه پایدار را مختل و امکان پیش‌بینی وضعیت اقتصادی را محدود می‌نماید (پوپ^۱، ۱۹۹۶: ۲۳).
- در نتیجه، مبارزه با فساد اداری یک ضرورت است تا از تشدید آسیب‌ها در آینده، پیشگیری نماید. ضرورت دارد با تمام توان و در تمامی زمینه‌ها با علل و عوامل بروز فساد مبارزه‌ای جدی و مستمر صورت پذیرد و البته قبل از آن، شناسایی عوامل مؤثر در بروز آن حیاتی است.

اهداف تحقیق

الف) هدف‌های کلی

- به دست آوردن شناخت از ریشه‌ها و علل واقعی بروز فساد اداری - اقتصادی
- فراهم آوردن زمینه کافی جهت ارائه الگوی سازمانی مناسب با جامعه ایران اسلامی برای کاهش و یا جلوگیری از بروز انحرافات اداری - اقتصادی.

ب) هدف‌های ویژه

- شناخت انواع فساد در سازمان‌ها و شرکت‌های دولتی مورد بررسی؛
- بررسی و تحلیل وضع موجود از نظر میزان فساد اداری، مالی، استخدامی و معاملاتی در قلمرو مکانی مورد بررسی؛
- شناخت از نحوه مبارزه با فساد در نظام اداری کشورهای موفق در این زمینه؛
- شناسایی فساد اداری به‌عنوان مقوله‌ای فراتر از «کج روی‌های اداری»؛ و خرده‌خلاف‌هایی مانند ارتشا و حیف و میل در اموال عمومی و دولتی و به‌عنوان عاملی سدکننده در امر توسعه فراگیر و پایدار در کشور.

مبانی نظری تحقیق

اساس مبانی نظری این تحقیق را نظریات محققان و صاحب‌نظران و همین‌طور سازمان‌های معتبر جهانی که در طی سالیان متمادی مسأله فساد اداری را مورد پیگیری و پژوهش قرار

داده‌اند، تشکیل می‌دهد که در صورت‌بندی فرضیه‌ها و شناسایی متغیرهای تحقیق نقش مهمی ایفاء کرده و به‌اختصار به ذکر برخی اکتفا می‌گردد:

بانک جهانی و کارشناسان شاغل در آن از جمله: کافمن^۱، لانگست^۲ و استپان هرست^۳ (۱۹۹۷، ۳۱۱-۳۳۰).

سازمان ملل^۴ (۱۹۹۰) و (مؤسسه لانگست برنامه توسعه سازمان ملل^۵ ۱۹۹۸) به همراه کارشناسان آن و سازمان شفافیت بین الملل^۶، (۱۹۹۷-۱۹۹۵) همین‌طور محققان و پژوهشگرانی چون: تیلمن^۷ (۱۹۷۰، ۶۴-۶۲)، تئوبالد^۸ (۱۹۹۰، ۲)، کایدن^۹ (۱۹۸۸، ۳-۲۶)، پال^{۱۰} (۱۹۹۷، ۱۳۵۱-۱۳۵۰)، گولد^{۱۱} (۱۹۹۱، ۴۸۰-۴۶۰) و... که همگی با انتشار مقالات و چاپ کتاب‌ها و برگزاری همایش‌های مختلف در سطوح منطقه‌ای و جهانی دست آوردهای خود را ارایه نموده‌اند.

مدل تحقیق

از آن‌جا که یک مدل تحقیق باید بتواند رابطه منسجم و معنی داری میان مفاهیم و فرضیه‌های آن تحقیق برقرار نماید تا بدان وسیله محقق را به سمت پاسخ‌ها راهنمایی کند (کیوی^{۱۲}، کامپنهود^{۱۳}، ۱۳۸۱: ۱۱۱)، از این‌رو برای ساخت چنین مدلی پیمودن مراحل زیر لازم می‌باشد:

اول: تعریف مسأله تحقیق

-
1. Kofman, D.
  2. Langseth, P.
  3. Stapenhurst, F.
  4. United Nations (UN)
  5. United Nations Development Program
  6. Transparency International (IT)
  7. Tilman
  8. Theobald
  9. Caiden
  10. Paul
  11. Gould
  12. Kivi
  13. Compenhood

دوم: طرح سئوالات تحقیق

سوم: ذکر متغیرهای مؤثر در هر یک از سئوالات تحقیق

چهارم: صورت‌بندی فرضیه‌های هر یک از سئوالات تحقیق

مسأله تحقیق

شناسایی عوامل ایجاد کننده فساد در نظام اداری ایران و چگونگی مقابله با آن

سئوالات تحقیق

۱. چه عواملی در ایجاد فساد در نظام اداری ایران مؤثرند؟

۲. آیا تفاوت معنی داری در راهبردها، روش‌ها و شیوه‌های مبارزه با فساد اداری میان وضعیت موجود با مطلوب وجود دارد؟

متغیرهای اصلی عوامل ایجاد کننده فساد اداری:

وضعیت اقتصادی جامعه و کارکنان دولت، روابط خویشاوندی و آشنایی، یارانه‌های دولتی، چند نرخ بودن ارز، ارتباطات مستقیم و رودرروی ارباب رجوع با کارکنان دولت، عدم حساسیت جامعه نسبت به ترویج معیارهای اخلاقی، افراط در وضع قوانین و مقررات به منظور محدود نمودن بخش خصوصی، محدودیت‌های تجاری و واردات کالا، پاسخگویی کم و ناکافی بخش دولتی، وسعت دخالت‌های دولت در تصدی‌گری امور اقتصادی، عدم اصلاح و یا تغییر قوانین مالیاتی، تأثیر کم بازرسی‌های دوره‌ای و غیر دوره‌ای سازمان‌های نظارتی.

متغیرهای اصلی روش‌های به کار گرفته شده برای مقابله با فساد اداری

مردم سالاری بیش‌تر، افزایش حقوق کارکنان بخش دولتی، اجرای مجازات‌های شدید در مورد فساد در بخش دولتی، تورم کم‌تر، اصلاح نظام مالیاتی، ایجاد مؤسسات بازدارنده فساد، تسریع در خصوصی‌سازی و عدم تصدی‌گری بخش دولتی، افزایش شفافیت بودجه، مقررات زدایی و آزادسازی اقتصادی بیش‌تر، اجرای مجازات‌های شدید در مورد فساد در بخش خصوصی و ادامه سرمشق توسط رهبری.

فرضیه‌های سؤال اول تحقیق

۱. وضعیت اقتصادی جامعه و کارکنان دولت از جمله عوامل مؤثر در بروز فساد اداری است.

۲. روابط خویشاوندی و آشنایی کارکنان بخش‌های دولتی با ارباب رجوع در بروز پدیده فساد اداری نقش دارد.
۳. یارانه‌های دولتی از جمله عوامل مؤثر در بروز فساد در نظام اداری ایران است.
۴. چند نرخ بودنی ارز در بروز پدیده فساد اداری نقش مؤثری دارد.
۵. ارتباط مستقیم و مکرر ارباب رجوع با کارکنان بخش‌های دولتی در بروز فساد اداری نقش مؤثری دارد.
۶. عدم حساسیت جامعه نسبت به ترویج معیارهای اخلاقی در بروز فساد اداری نقش مؤثری دارد.
۷. افراط در وضع قوانین و مقررات به منظور محدود نمودن بخش خصوصی در بروز پدیده فساد اداری نقش مؤثری دارد.
۸. محدودیت‌های تجاری و واردات کالا در بروز فساد اداری در نزد کارکنان و سازمان‌های دولتی مؤثر است.
۹. پاسخگویی کم و ناکافی بخش دولتی موجبات فراهم آوردن فضای مناسب جهت بروز فساد اداری می‌شود.
۱۰. وسعت دخالت‌های دولت در تصدی گری امور اقتصادی موجبات بروز فساد اداری را فراهم می‌آورد.
۱۱. عدم اصلاح یا تغییر قوانین مالیاتی در راستای ساده سازی و شفافیت، در بروز پدیده فساد اداری نقش مؤثری دارد.
۱۲. روش‌های ناموفق بازرسی و نظارت سازمان‌های نظارتی یکی از عوامل مؤثر در بروز فساد در نظام اداری ایران است.

فرضیه‌های سنوال دوم تحقیق

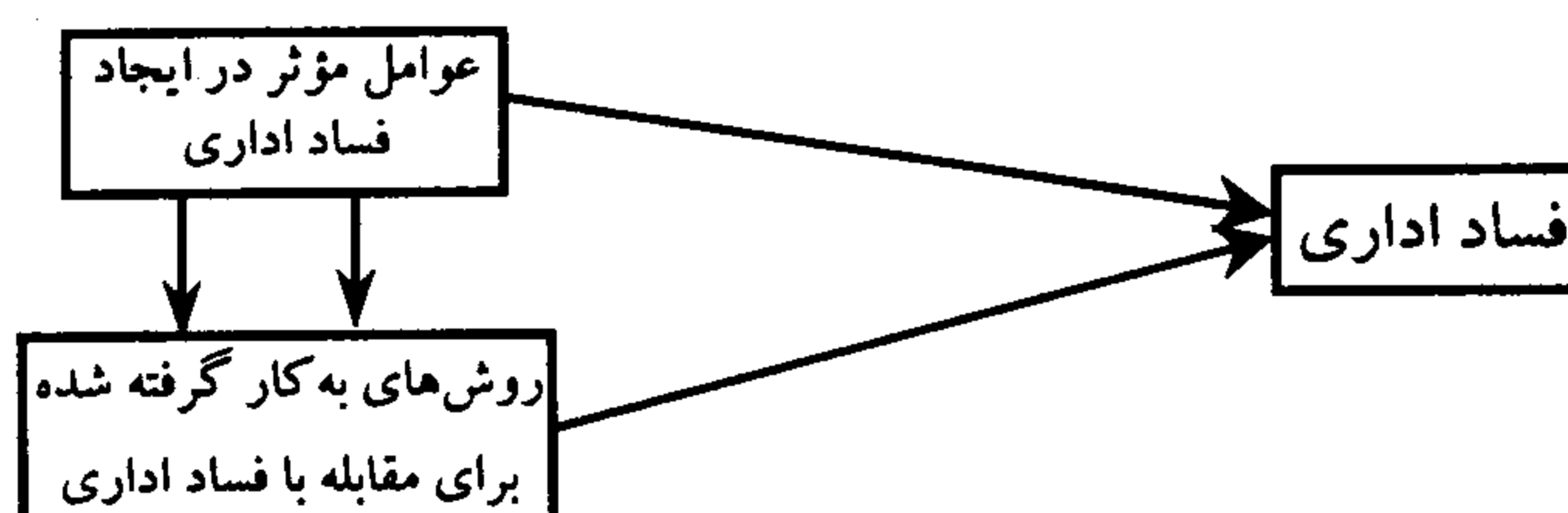
۱. تفاوت معنی‌داری میان وضعیت موجود در اعطای مردم سالاری بیش‌تر به‌عنوان یکی از راه‌کارهای مؤثر مبارزه با فساد اداری، با وضعیت مطلوب وجود دارد.
۲. تفاوت معنی‌داری در افزایش حقوق کارکنان بخش دولتی، به‌عنوان یکی از راه‌کارهای کاهش فساد اداری میان وضعیت موجود با وضعیت مطلوب وجود دارد.
۳. تفاوت معنی‌داری میان وضعیت موجود در اجرای مجازات‌های شدید در ارتباط با فساد در بخش دولتی، به‌عنوان یکی از ساز و کارهای مؤثر مبارزه با فساد اداری، با وضعیت مطلوب موجود است.

۴. تفاوت معنی‌داری در اصلاح و یا تغییر نظام مالیاتی به‌عنوان یک سازوکار مؤثر در کاهش فساد اداری، میان وضعیت موجود با وضعیت مطلوب وجود دارد.
۵. تفاوت معنی‌داری میان وضعیت موجود در ایجاد مؤسسات مستقل مبارزه با فساد به‌عنوان یکی از راه‌کارهای مؤثر کاهش فساد اداری، با وضعیت مطلوب موجود است.
۶. تفاوت معنی‌داری در امر تسریع در خصوصی سازی و عدم تصدی‌گری بخش دولتی به‌عنوان ساز و کاری مؤثر در کاهش فساد اداری، میان وضعیت موجود و مطلوب، وجود دارد.
۷. تفاوت معنی‌داری میان وضعیت موجود، در افزایش شفافیت بودجه، به‌عنوان راه‌کاری مؤثر در مبارزه با فساد اداری، با وضعیت مطلوب، وجود دارد.
۸. تفاوت معنی‌داری در امر مقررات زدایی و آزادسازی اقتصادی بیش‌تر به‌عنوان ساز و کارهای مؤثر در کاهش فساد اداری، میان وضعیت موجود با مطلوب، وجود دارد.
۹. تفاوت معنی‌داری میان وضعیت موجود، در کنترل قیمت‌ها و تورم کم‌تر به‌مثابه راه‌حلی مؤثر در امر مبارزه با فساد اداری، با وضعیت مطلوب، موجود است.
۱۰. تفاوت معنی‌داری میان وضعیت موجود، در اجرای مجازات‌های شدید در ارتباط با فساد در بخش خصوصی به‌عنوان یکی از ساز و کارهای مؤثر در کاهش فساد اداری، با وضعیت مطلوب، وجود دارد.
۱۱. تفاوت معنی‌داری در نحوه اجرای سرمشق توسط رهبری و تعیین راهبردهای مناسب، به‌مثابه راه‌کاری مؤثر در مبارزه با فساد اداری، میان وضعیت موجود با مطلوب، وجود دارد.

مدل ساده مسأله تحقیق

همان‌گونه که در صفحات قبلی بحث شد این تحقیق فساد اداری را نتیجه و محصول تعامل روش‌های ناکارآمد مبارزه با فساد اداری با عوامل ایجادکننده فساد در نظام اداری ایران تلقی نموده است. به‌عبارت دیگر، رابطه‌ای دو جانبه و متقابل میان عوامل ایجادکننده فساد در نظام اداری و شیوه‌های به‌کار گرفته شده برای مقابله با آن وجود دارد.

نمودار شماره (۱) این نکته را به تصویر می‌کشد:

نمودار ۱. عوامل مؤثر و روش های به کار گرفته شده درباره فساد اداری

مدل ریاضی نمودار فوق را می توان به صورت معادلات زیر بیان نمود:

معادله شماره یک:

هرگاه پدیده فساد اداری را به صورت حرف "C" نمایش دهیم، با توجه به تعریفی که از متغیرهای وابسته و مستقل ارایه شده است، معادله زیر صورت بندی می گردد:

$$C=f(x,y)$$

«C» پدیده فساد اداری به عنوان متغیر وابسته و نیز تابعی از متغیرهای مستقل x, y معرفی شده است.

$X=$ عوامل ایجاد کننده فساد اداری

$y=$ روش های به کار گرفته شده برای مقابله با فساد اداری

بدیهی است مطابق تعریفی که از متغیرهای اصلی عوامل ایجاد کننده فساد اداری و نیز روش های به کار گرفته شده برای مقابله با فساد اداری در این تحقیق به عمل آمده است می توان برای هر کدام از متغیرهای مستقل یادشده، معادلات تکمیلی زیر را لحاظ کرد.

معادله شماره دو

$$X=f(x_1, x_2, \dots, x_{12})$$

در این معادله، x به عنوان نماد متغیر مستقل عوامل ایجاد کننده فساد اداری شامل دوازده متغیر اصلی سؤال اول تحقیق است که پیش تر به آن ها اشاره شده از قبیل چند نرخ بودن ارز، وضعیت اقتصادی کارکنان دولت و...

معادله شماره سه

$$y=f(y_1, y_2, \dots, y_{11})$$

مشابه با بند قبلی، y به عنوان نماد متغیر مستقل روش های بکار گرفته شده برای مقابله با فساد اداری، شامل یازده متغیر اصلی سؤال دوم تحقیق است که تحت عناوین مردم سالاری بیشتر، تورم کم تر و آزادسازی اقتصادی بیش تر از آن ها نام برده شده است.

روش تحقیق

یکی از ارکان اساسی هر تحقیق، چارچوب یا جنبه‌های روش شناختی آن است. در این قسمت به بررسی روش و ابزارهای به کار گرفته شده در فرآیند تحقیق پرداخته می‌شود. اصولاً فرآیند تحقیق به ابتکار محقق وابسته است، به همین سبب محقق به طور طبیعی تمامی روش‌ها را در نظر گرفته و با بررسی جهات مثبت و منفی آن‌ها روش مناسب را بر می‌گزیند و سپس ضمن انطباق با واقعیت آن‌را به کار می‌گیرد. در این تحقیق، چون امکان دستکاری متغیرها برای محقق وجود نداشته، روش تحقیق مورد استفاده روش توصیفی است ولی به رغم روح توصیفی حاکم بر تحقیق، به دلایل زیر از روش‌های دیگری نیز کمک گرفته شده است:

روش دلفی

به منظور آزمون اعتبار^۱ پرسش‌نامه طراحی شده جهت گردآوری داده‌های تحقیق، ابتدا متغیرهای فرعی منتج از متغیرهای اصلی سوال اول تحقیق شناسایی و سپس برای کسب نظرات خبرگان و صاحب‌نظران و حصول اجماع در نظرات آنان، از روش دلفی استفاده شده است.

روش تحقیق پیمایشی

مطالعات پیمایشی از روش‌های فرعی تحقیقات توصیفی به شمار می‌آید. این روش به منظور کشف داده‌ها یا اطلاعاتی به کار برده می‌شود که از طریق آن‌ها می‌توان روابط بین متغیرها را مورد بحث و بررسی قرار داد. تحقیق پیمایشی، بیش‌تر به منظور کشف رابطه علت و معلول و مستندسازی فرضیه‌هایی که به صورت علت و معلولی صورت‌بندی می‌شوند، مورد استفاده قرار می‌گیرد (دلاور، ۱۳۷۰: ۲۱۳).

جامعه آماری

مشکل از سه جامعه به ترتیب اعضای هیئت علمی رشته‌های مدیریت، حسابداری، حقوق، علوم سیاسی و اقتصاد از دانشگاه‌های تهران، شهید بهشتی، علامه طباطبایی و تربیت مدرس و هم‌چنین واحدهای دانشگاهی تهران شمال و تهران جنوب و تهران مرکز دانشگاه آزاد

اسلامی بدلیل ارتباط عملی و نزدیکی بیش تر ایشان با مقوله فساد اداری و سپس مدیران و کارشناسان ارشد سازمان های نظارتی و بازرسی کننده مستقر در تهران از قبیل سازمان بازرسی کل کشور، سازمان حسابرسی، تعزیرات حکومتی، دیوان محاسبات و در نهایت مدیران شرکت های دولتی تابعه وزارتخانه های نفت و بازرگانی و صنایع و معادن به لحاظ تعدد شرکت های دولتی متبوع و نیز درصد بالای سهم بودجه تخصیص یافته به شرکت های دولتی وزارتخانه های موصوف بوده است. پس از احتساب حجم نمونه آماری طبق فرمول $n = \frac{z^2 pq}{d^2}$ با کران خطای $d = 5\%$ تعداد نمونه های احتسابی به شرح نگاره شماره (۱) تسهیم و سهم هر کدام محاسبه گردید.

نگاره ۱. احتساب حجم نمونه آماری

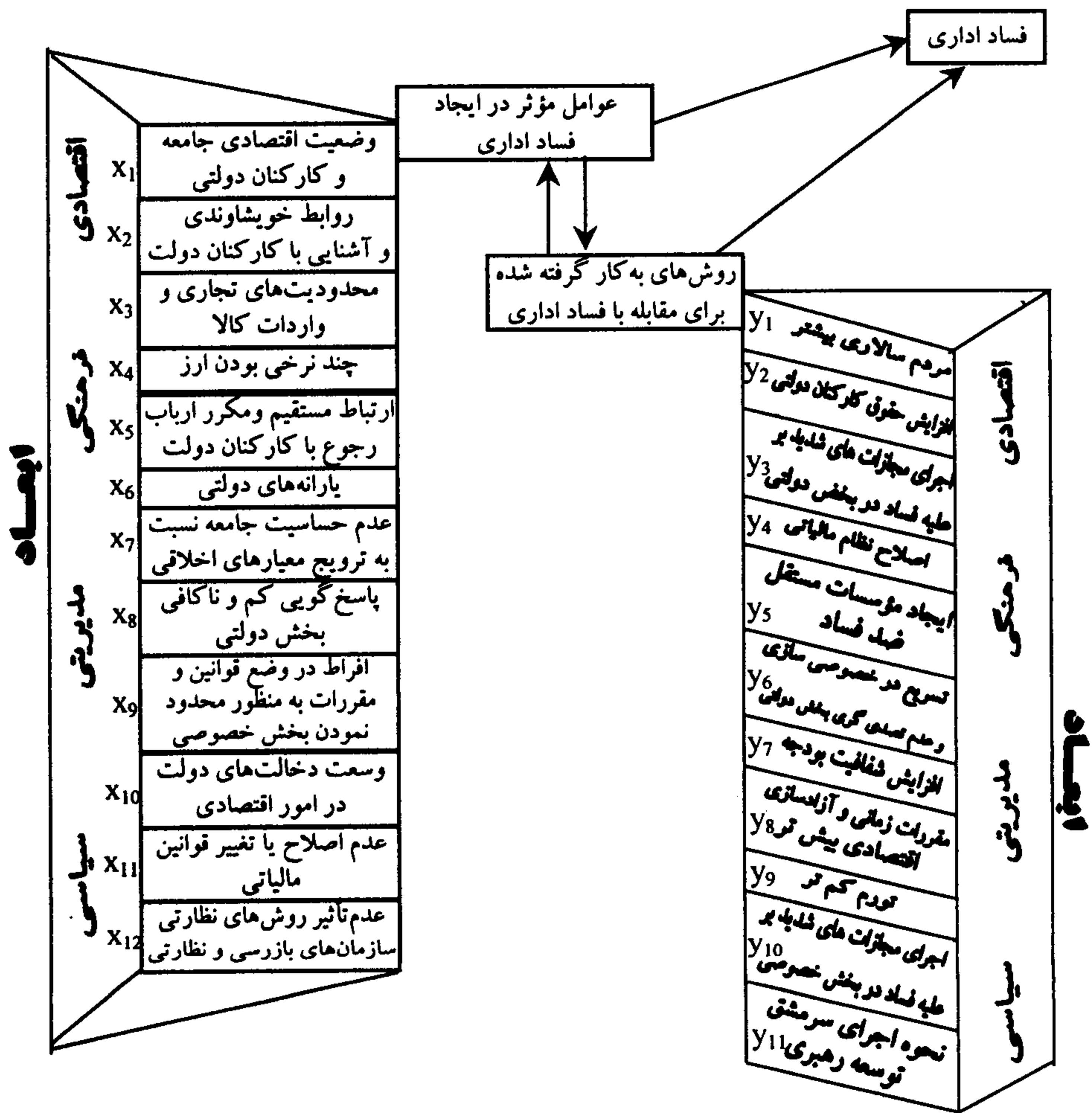
ردیف	شرح جامعه آماری	تعداد جامعه	حجم نمونه
۱	اعضای هیئت علمی دانشگاهها	۶۸۷	۴۶
۲	مدیران و کارشناسان سازمان های بازرسی کننده	۶۳۷	۴۴
۳	مدیران شرکت های دولتی	۳۲۵	۲۳
جمع		۱۶۴۹	۱۱۳

روش نمونه گیری طبقه ای و ابزار اندازه گیری پرسش نامه و سطح اندازه گیری متغیرها، رتبه ای و فاصله ای می باشند.

برای محاسبه ضریب پایایی^۱ پرسش نامه تحقیق از روش «آلفا - کرونباخ» استفاده و با نرم افزار آماری برای علوم اجتماعی^۲، نسبت به محاسبه آن اقدام شده که رقم حاصل برای پرسش نامه اول حاوی سئوالات فرضیه های دوازده گانه سوال اول تحقیق ۰/۸۱۰۱ و برای پرسش نامه دوم حاوی سئوالات فرضیه های یازده گانه سوال دوم تحقیق رقم ۰/۸۴۰۱ به دست آمده است. از این رو، از بالابودن ضریب پایایی پرسشنامه های یاد شده اطمینان حاصل و براساس این اطمینان نسبت به آزمون فرض اقدام گردید.

1. Reliability

2. Statistical Package for Social Sciences (SPSS)

نمودار ۲. مدل مفهومی تحقیق

اعتبار پرسش‌نامه این تحقیق، بر مبنای «اعتبار محتوی» که در آن نظرات متخصصان و خبرگان را جویا می‌شوند، حاصل گردیده است. بنابراین، قبل از طراحی پرسشنامه‌های اصلی برای ارسال به نمونه آماری تحقیق و هم‌چنین حصول اطمینان از درستی متغیرها و فرضیه‌های مطرح شده تحقیق، نسبت به طراحی پرسش‌نامه‌هایی فقط برای ۳۰ نفر از استادان مبرز دانشگاه‌ها و مدیران با سابقه سازمان‌های بازرسی کننده و مدیران ارشد دستگاه‌ها و شرکت‌های دولتی به‌عنوان خبرگان اقدام و پس از دریافت نظرات ایشان و اطمینان از تطابق و صحت متغیرهای پیشنهادی با پاسخ‌های نامبردگان، پرسشنامه‌های تحقیق طراحی گردید.

روش‌های آماری برای تحلیل داده‌ها (آزمون‌های آماری):

تحلیل آماری داده‌ها به‌عنوان بخشی از روش علمی دارای دو هدف است: اول - توصیف شواهد تجربی از راه مشاهده یا آزمایش و دوم - تفسیر نتایج توصیفی به‌منظور ارزشیابی فرضیه‌های پژوهش و سه روش مختلف برای تحلیل داده‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرد: روش تحلیل توصیفی، روش تحلیل مقایسه‌ای و روش تحلیل علی (دلاور، ۱۳۷۱: ۳۷۲).

در این تحقیق، از روش تحلیل مقایسه‌ای در تحلیل داده‌ها استفاده شده است. آزمون‌های مورد استفاده در این تحقیق، «تحلیل واریانس فریدمن» به‌منظور رتبه‌بندی متغیرهای فرضیه‌های سئوالات تحقیق و «آزمون علامت زوجی»، برای بررسی وجود تفاوت معنی‌دار در وضعیت موجود با مطلوب در هر یک از متغیرهای یازده گانه سؤال دوم تحقیق و در آخر «آزمون دوجمله‌ای»، به‌منظور تأیید فرضیه‌های سئوالات تحقیق می‌باشد.

یافته‌های تحقیق

نتایج حاصل از تحقیق پیمایشی

با توجه به نتایج کسب شده از آزمون فرضیه‌های تحقیق با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد:

۱. فرضیه‌های سؤال اول تحقیق، و به‌عبارت دیگر، عوامل مؤثر در بروز فساد اداری، در آزمون فرض مورد تأیید قرار گرفتند.
۲. تفاوت معنی‌داری در راه کارهای مؤثر مبارزه با فساد اداری در وضعیت موجود با مطلوب وجود دارد. به‌عبارت دیگر، میان آنچه که تاکنون در مبارزه با فساد اداری به عمل آمده با آنچه که مورد انتظار بوده فاصله‌ای وجود دارد که حاکی از ناکافی بودن و نیز عدم رضایت از اقدامات به‌عمل آمده در این ارتباط است.
۳. تعیین اولویت و رتبه‌بندی عوامل مؤثر در بروز فساد اداری در مؤسسات بخش دولتی، به‌ترتیب اثرگذاری هر یک از عوامل، به‌ترتیبی که مقایسه آن‌ها را امکان‌پذیر سازد به‌دست آمده است.

نگاره ۲. رتبه‌بندی متغیرها با استفاده از آزمون «فریدمن» عوامل مؤثر در بروز فساد اداری

رتبه	متغیرها	ردیف
۸/۱۰	وسعت دخالت‌های دولت در امور اقتصادی	۱
۷/۹۰	وضعیت اقتصادی کارکنان دولت و جامعه	۲
۷/۸۸	عدم حساسیت جامعه نسبت به ترویج معیارهای اخلاقی	۳
۷/۱۴	عدم اصلاح و تغییر قوانین مالیاتی	۴
۶/۹۴	افراط در وضع قوانین و محدود نمودن بخش خصوصی	۵
۶/۵۵	پاسخ‌گویی کم و ناکافی بخش دولتی	۶
۶/۴۱	چند نرخ بودن ارز	۷
۶/۱۴	عدم تاثیر بازرسی‌های دوره‌ای و غیر دوره‌ای سازمان‌های نظارتی	۸
۵/۸۱	ارتباط مستقیم ارباب رجوع و کارمندان	۹
۵/۵۸	روابط خویشاوندی کارکنان با ارباب رجوع	۱۰
۴/۸۸	محدودیت‌های تجاری و واردات کالا	۱۱
۴/۶۹	یارانه‌های دولتی	۱۲

۴. تعیین اولویت و رتبه بندی راه کارهای مؤثر مبارزه با فساد اداری و میزان اثر گذاری و اهمیت هر یک از آن‌ها نسبت به سایر عوامل به نحوی که مقایسه میان آن‌ها را میسر سازد.

نگاره ۳. رتبه بندی متغیرها با استفاده از آزمون «فریدمن» راه کارهای مؤثر در مبارزه با فساد اداری

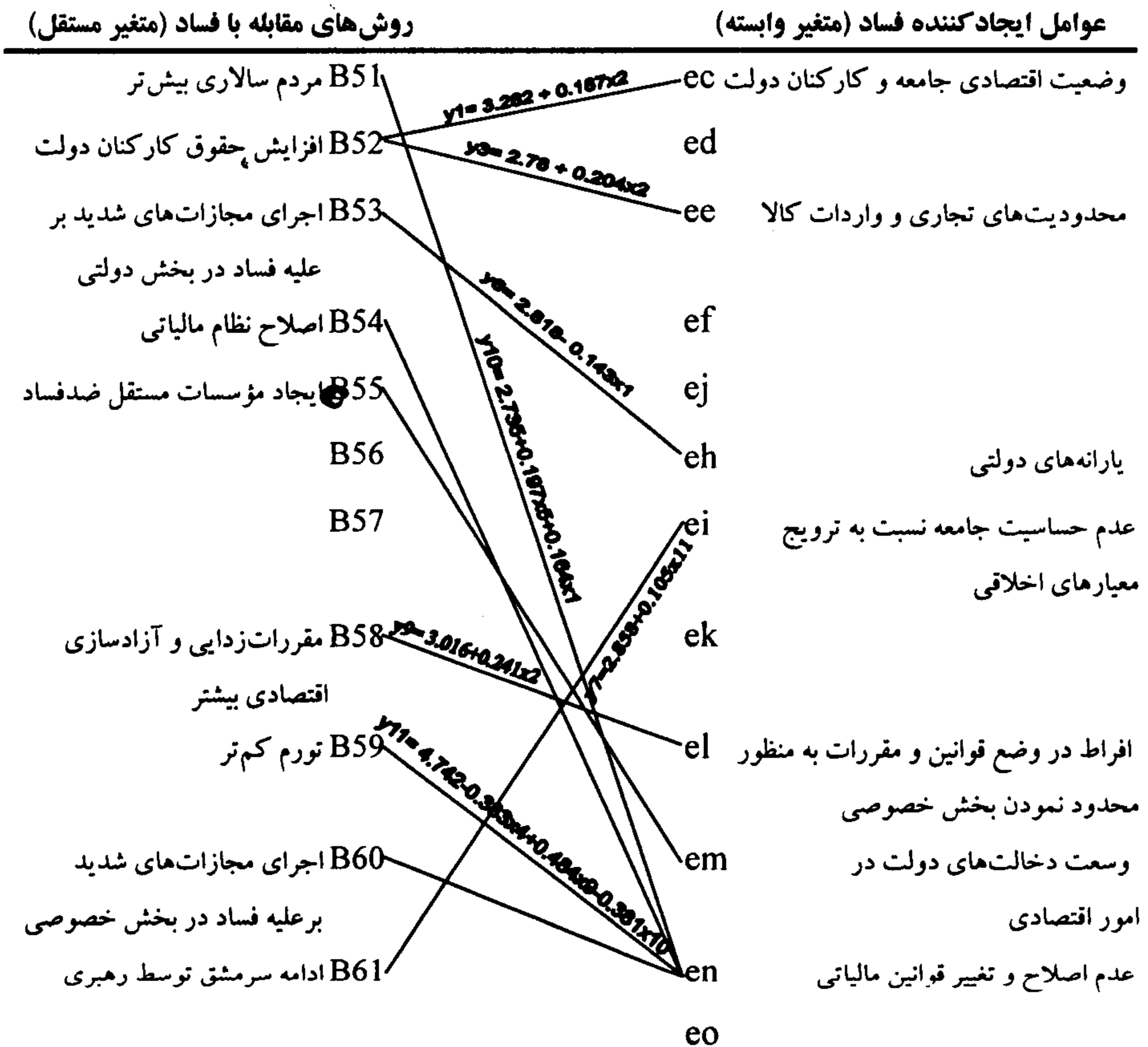
رتبه	متغیرها	ردیف
۷/۰۸	مردم سالاری بیش‌تر	۱
۶/۵۷	افزایش حقوق کارکنان	۲
۶/۴۷	اجرای مجازات‌های شدید در ارتباط با فساد اداری در بخش دولتی	۳
۶/۳۷	تورم کم‌تر و کنترل قیمت‌ها	۴
۶/۱۵	اصلاح نظام مالیاتی	۵
۶/۱۱	مقررات زدایی و آزادسازی اقتصادی بیش‌تر	۶
۵/۶۵	تسریع در خصوصی سازی و عدم تصدی‌گری بخش دولتی	۷
۵/۶۱	اجرای مجازات‌های شدید در ارتباط با فساد اداری در بخش خصوصی	۸
۵/۵۸	ادامه سرمشق توسط رهبری و تعیین راهبردهای مناسب	۹
۵/۲۷	افزایش شفافیت در بودجه	۱۰
۵/۱۴	ایجاد موسسات مستقل بازدارنده فساد	۱۱

وجود رابطه خطی میان عوامل ایجاد فساد اداری و نیز روش‌های مقابله با آن: روش‌های رگرسیون از وجود رابطه بین دو متغیر برای پیش بینی کردن مقدار یک متغیر (وابسته) از روی متغیر دیگر (مستقل) استفاده می‌نماید که جنبه پیش‌گویی آن از اهمیت برخوردار است. (آمارپردازان، ۱۳۷۷: ۴۰-۷۶) به‌رغم تأیید فرضیه‌های مطرح شده در تحقیق، چنان‌چه وجود یک رابطه خطی میان متغیرهای وابسته (عوامل ایجاد کننده فساد

اداری) که در نگاره‌های مربوط با نماد ec...eo نمایش داده شده‌اند در برابر روش‌های مقابله با فساد اداری که به‌عنوان متغیرهای مستقل با نماد B51...B61 نام‌گذاری گردیده‌اند، تأیید می‌گردید، صحت تحقیق و نیز ارتباط بین عوامل بروز فساد و روش‌های مقابله با آن را از دقت بالاتری برخوردار گردانیده و مکمل آزمون فرض محسوب می‌گردند.

با استفاده از روش رگرسیون چندگانه گام به گام^۱ از طریق برنامه نرم‌افزار آماری برای علوم اجتماعی این مهم نیز به انجام رسید، بدین معنی که هر یک از متغیرهای عوامل ایجاد کننده فساد اداری به‌عنوان متغیر وابسته، با متغیرهای روش‌های مقابله با فساد اداری به‌عنوان متغیرهای مستقل سنجیده و هر کدام از متغیرهای یادشده که با متغیر وابسته رابطه خطی و قابلیت پیش‌بینی‌کنندگی را نشان می‌داد در نمودار مربوط قابل نمایش می‌باشد.

متغیر وابسته : عوامل ایجاد کننده فساد اداری	متغیر مستقل : روش‌های مقابله با فساد اداری
ec وضعیت اقتصادی جامعه و کارکنان دولت	B52 افزایش حقوق کارکنان دولت
$Y_3 = 2.78 + 0.204X_2$	
eh یارانه‌های دولتی	B53 اجرای مجازات‌های شدید بر علیه فساد در بخش دولت
$Y_1 = 3.282 + 0.187 X_2$	
ee محدودیت‌های تجاری و واردات کالا	B52 افزایش حقوق کارکنان دولتی
$Y_3 = 2.78 + 0.204 X_2$	
Ei عدم حساسیت جامعه نسبت به ترویج معیارهای اخلاقی	B61 ادامه سرمشق توسط رهبری
$Y_7 = 2.858 + 0.105X_{11}$	
افراط در وضع قوانین و مقررات به‌منظور محدود نمودن بخش خصوصی	B58 مقررات زدایی و آزادسازی اقتصادی بیش‌تر
$Y_9 = 3.016 + 0.241X_8$	
Em وسعت دخالت‌های دولت در امور اقتصادی	B51 مردم سالاری بیش‌تر (افزایش نقش جامعه مدنی و احزاب و مطبوعات آزاد) B55 ایجاد مؤسسات مستقل ضد فساد
$Y_{10} = 2.735 + 0.197X_5 + 0.164X_1$	
en عدم اصلاح و تغییر قوانین مالیاتی	B54 اصلاح نظام مالیاتی B59 تورم کم‌تر B60 اجرای مجازات‌های شدید بر علیه فساد در بخش خصوصی
$Y_{11} = 4.742 - 0.383X_4 + 0.484X_9 - 0.381X_{10}$	

نمودار ۴. سنجش رابطه خطی بین متغیرهای روش‌های مقابله با فساد اداری به عنوان متغیرهای مستقل با متغیرهای عوامل ایجادکننده فساد به مثابه متغیرهای وابسته از طریق رگرسیون چندگانه گام به گام و معادلات مربوط

نتایج حاصل از مطالعه نمونه‌های موفق در امر مبارزه با فساد اداری

با انجام مطالعه در کشورهای دارای سوابق برجسته در امر مبارزه با فساد اداری، راه کارها و روش‌های یکسان مورد استفاده همگی که شامل تدوین قانون خاص مبارزه با فساد، معرفی یک سازمان جهت مبارزه با آن، انجام اصلاحات اداری، آموزش عمومی و ترویج مشارکت مردمی، پاسخ‌گویی برتر و ارایه گزارش‌های سالیانه به مجامع عمومی و در نهایت تقویت روابط با سازمان‌ها و مجامع بین‌المللی و تشریک مساعی با آنها برای مبارزه با فساد اداری می‌باشد، در نگاره شماره (۴) ترسیم و تشریح گردیده است.

نگاره ۴. مقایسه روش‌های مورد استفاده در مبارزه با فساد اداری کشورهای جنوب شرقی آسیا

فیلیپین	سنگاپور	هنگ کنگ	کره جنوبی	مالزی	نام کشور
					روش‌های اتخاذ شده در مبارزه با فساد اداری
x	x	x	x	x	تدوین قانون مبارزه با فساد اداری
x	x	x	x	x	معرفی یک سازمان جهت مبارزه با فساد اداری به مردم برای جلب مشارکت عمومی
x	x	x	x	x	انجام اصلاحات اداری و سازمانی و به کارگیری منابع وسیع برای تغییر شرایط کاری کارکنان دولت
x	x	x	x	x	آموزش عمومی و ترویج مشارکت مردم در شناخت و پیش‌گیری و مبارزه با فساد اداری
x	x	x	x	x	شفافیت عملکرد و ارایه گزارش‌های سالیانه به مجامع عمومی و پاسخ‌گویی بالای سازمان‌های دولتی و عمومی
x	x	x	x	x	تقویت روابط بین‌المللی با سازمان‌های بین‌المللی و سایر کشورها برای مبارزه با فساد اداری

تحلیل نتایج به دست آمده از تحقیق

به برخی از نتایج حاصل از این تحقیق به اختصار اشاره می‌گردد:

۱. مؤثرترین عامل بروز فساد اداری که با استفاده از «آزمون تحلیل واریانس فریدمن» حاصل گردید، «وسعت دخالت‌های دولت در امور اقتصادی» می‌باشد. در صحت امر فوق کافی است مقایسه سهم شرکت‌های دولتی به مثابه بزرگ‌ترین ابزارهای دولت در اعمال تصدی‌گری اموراتصادی، در بودجه کل کشور پرداخته شود. از سال ۱۳۶۷ سهم شرکت‌های دولتی در بودجه کل کشور از مبلغ ۵,۰۸۴ میلیارد ریال و به میزان ۱/۴ درصد به مبلغ ۱۸۴,۳۷۲ میلیارد ریال و به میزان ۶۷ درصد در سال ۱۳۷۸، افزایش یافت. به عبارت دیگر، در مدت ۱۱ سال میزان افزایش سهم شرکت‌های دولتی در بودجه کل کشور، ۱۰/۶ درصد و در مبلغ ریالی ۳۵/۲۱ درصد رشد را نشان می‌دهد. جالب توجه این که از جمله سیاست‌های اصلی در برنامه‌های پنج‌ساله اول و دوم توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی کشور، کاهش سهم تصدی‌گری دولت در امور اقتصادی بوده است. بنابراین، کاهش سریع شاخص‌های یادشده و بازگشت به

خط‌مشی‌های آزادی اقتصادی و عدم تصدی‌گری دولتی و خصوصی‌سازی، توصیه منطقی و نتیجه‌آکید این تحقیق است.

۲. مؤثرترین روش یا راه کار مقابله با فساد اداری که با استفاده از آزمون یادشده رتبه بندی شده «مردم سالاری بیش‌تر» می‌باشد. مراد از مردم سالاری بیش‌تر، حق سؤال کردن از مراجع قدرت (دولت، قوه قضائیه و...) و به عبارت دیگر، پاسخگو بودن آنان در برابر جامعه مدنی و مطبوعات آزاد و احزاب مستقل و واقعی است. در تحلیل این امر، این‌گونه می‌توان بیان کرد که بدون توجه به رفع کمبودهای تاریخی جوامع در حال توسعه که ناشی از حکمرانی سنتی و ناکارآمد در طی اعصار طولانی بوده، مبارزه با فساد، چالشی سست و کم دوام خواهد بود. پرداختن به مقولاتی چون «توسعه سیاسی»، به مثابه ابزارهایی برای رسیدن به «توسعه پایدار»، ضروری می‌نماید.

۳. مورد قابل‌ذکری که از اهمیت شایانی برخوردار است و می‌تواند از جمله دستاوردهای شاخص این تحقیق قلمداد گردد، انتخاب راه کار «ایجاد موسسات مستقل بازدارنده فساد» به‌عنوان کم‌اثرترین روش مبارزه با فساد اداری از جانب جامعه آماری مربوط می‌باشد که در اولویت آخر رتبه‌بندی مزبور قرار گرفته است. در صحت امر فوق توجه به تحلیل زیر ضروری است: ایجاد دستگاه‌های نظارتی متعدد که عمدتاً پس از پیروزی انقلاب اسلامی تأسیس شده‌اند و گستردگی و پراکندگی آنها از بعد ساختاری، تنوع وظایف و اهداف و نیز عدم تبادل اطلاعات و عدم هماهنگی در سیاست‌گذاری مشترک میان آنها که به دلیل وابستگی هر یک به قوای سه‌گانه و یا خارج از آن، که ذاتی این دستگاه‌ها می‌باشد، منجر به بروز بحران در امر نظارت شده که قانون‌بازده نزولی «ریکاردو» را به اذهان متبادر می‌سازد. تعدد دستگاه‌های نظارتی به سبب انجام امور موازی، موجب صرف هزینه‌های سرسام‌آور و کاهش کارایی و از طرف دیگر موجبات حذف رقبا از طریق انجام بازی‌های سیاسی به منظور توفیق و برتری اغراض خاص را امکان‌پذیر می‌نماید. از این رو، در ماده ۲ قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ایجاد «شورای عالی نظارت و بازرسی» به منظور ساماندهی امور نظارت و بازرسی کشور پیش‌بینی شده است.

۴. با مطالعه روش‌های به‌کار گرفته شده توسط کشورهای موفق در امر مبارزه با فساد اداری، به‌نکات یک‌سانی که موجبات موفقیت آنان را در این امر خطیر فراهم آورده

آشنا و لزوم توجه و به کارگیری روش‌های یادشده جهت توفیق در مقابله با فساد توصیه می‌گردد:

الف) تدوین قانون خاص برای مبارزه با فساد اداری؛

ب) معرفی یک سازمان مشخص جهت مبارزه با فساد به مردم به منظور جلب مشارکت عمومی؛

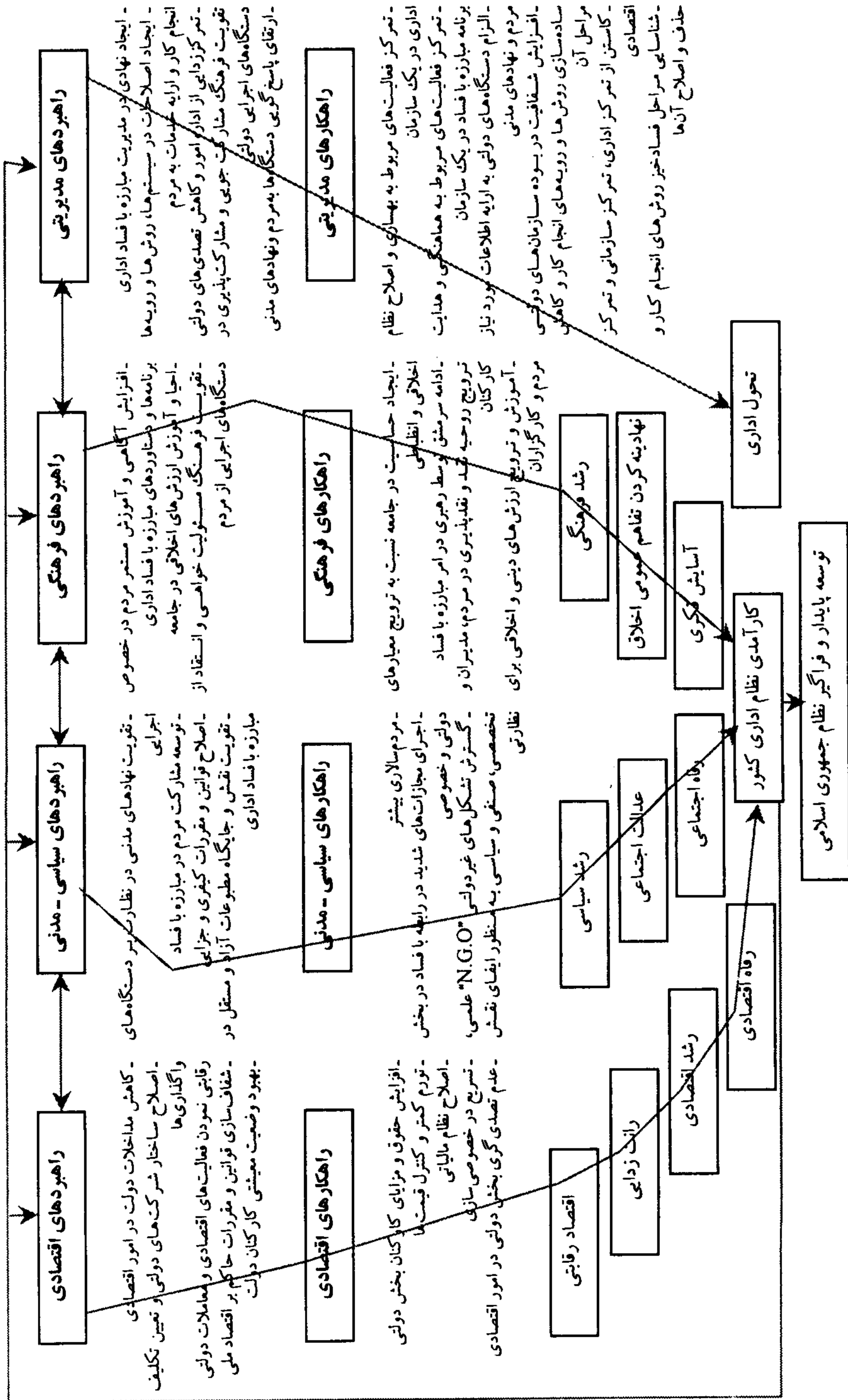
ج) تفویض مسئولیت انجام اصلاحات سازمانی و اداری برای ساده سازی روش‌ها و رویه‌های انجام کار و کاستن از تمرکز سازمانی و اقتصادی به منظور ایجاد الگویی یکسان، به یک دستگاه معین؛

د) تقویت روابط با سازمان‌های بین‌المللی و سایر کشورها؛

مدل پیشنهادی مبارزه با فساد اداری

تشریح الگوی ارائه شده برای مبارزه با فساد اداری

الگوی ارائه شده در این تحقیق ابتدا راهبردهای مدیریتی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی - مدنی که کلا بر گرفته از مبانی نظری این تحقیق و از نقطه نظرات و دیدگاه‌های محققان و پژوهش‌گران سازمان‌های بین‌المللی مانند بانک جهانی، سازمان ملل متحد و موسسه برنامه عمران ملل متحد و سازمان شفافیت بین‌الملل و همین‌طور سایر نویسندگان در زمینه فساد اداری که سالیان درازی را در این مقوله به مطالعه و تحقیق پرداخته‌اند و هم‌چنین رؤس برنامه سوم توسعه اجتماعی - اقتصادی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران که در مجموع در انطباق با دیدگاه‌های یادشده می‌باشد را مطرح و نیز برای هر یک از راهبردهای اشاره شده، راه‌کارهای مرتبط را که عمدتاً از فرضیه‌های تحقیق بوده و در فرآیند آزمون فرض تأیید شده‌اند را به‌عنوان راه‌کارهای مبارزه با فساد اداری معرفی می‌نماید. این راه‌کارها در راستای مبارزه با فساد اداری در نهایت می‌باید به هدف نهایی این الگو که کارآمدی نظام اداری کشور و توسعه پایدار و فراگیر نظام جمهوری اسلامی یاری رساند. خرده نظام بازخور^۱ وضعیت کارآمدی نظام اداری را با راهبردهای مدیریتی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی - مدنی سنجیده و نسبت به اصلاح شرایط و موقعیت‌ها اطلاع‌رسانی می‌کند.

نمودار ۵. مدل راهبردی مبارزه با فساد اداری

منابع

- دلاور، علی (۱۳۷۰). «روش‌های تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی»، دانشگاه پیام نور، چاپ دوم، ص ۲۱۳.
- شرکت آمارپردازان ایران (۱۳۷۷). «نسخه ششم راهنمای کاربران» SPSS، انتشارات حامی، جلد دوم، صص ۴۰-۷۶.
- کافمن، دانیل «فساد: واقعیت‌ها». ترجمه: علی اکبر شکوهی، مجله تحول‌آداری، دوره پنجم، شماره ۱۹، صص ۱۶-۲۶.
- کیوی، ریمون و کامپنهود، لوک وان (۱۳۸۱). «روش تحقیق در علوم اجتماعی»، ترجمه: عبدالحسین نیک‌گهر، نشر توتیا، چاپ ششم، ص ۱۱۱.
- Caiden, G.E. (1988). "Toward a General Theory of Official Corruption", *Asian Journal of Public Administration*, Vol. 10, No. 1: 3-26.
- Gould, D. J. (1991). "Administrative Corruption: Incidence, Causes, and Remedial Strategies in A. Farazmand ed. Handbook of Comparative and Development Public Administration. New York: Marcel Dekker, Inc. PP. 467 - 480.
- Langseth, P. & Stapenhurst, F. (1997). *International Journal of Public Sector Management*, Vol. 10, No. 5, pp. 311-330.
- Langseth, P. (1998). Building Incentives, Capacity and Values to Fight Corruption, Third UNDP Global Pact Meeting, Bangkok.
- Paul, S. (1979). "Corruption: Who Will Bell the Cat?", *Economic and Political Weekly* June, 7: 1350-1355.
- Pope, J. (1996). The Ti Source Book, *Transparency International*, Berlin.
- Theobald, R. (1990). Corruption Development and Underdevelopment. London: Macmillan, P.2.
- Tilman, R.O. (1970). "Black Market Bureaucracy: in A.J. Heidenheimer ed. Political Corruption: Readings in Comparative Analysis. New York: Holt, Rinehart and Winston, P.P. 62-64
- Transparency International. (1997). Source Book, 2nd edition
- Transparency International, (1995) Newsletter, June.
- United Nations (1990). Corruption in Government. Report of an Interregional Seminar held in The Hague, The Netherlands on December 11-15. New York: The United Nations.